

ALISHER NAVOIYNING “MAHBUB UL-QULUB” ASARIDA DIDAKTIKANING O‘RNI

Munisa Qosimova Botirjon qizi

Alisher Navoiy nomidagi

ToshDO‘TAU II bosqich magistranti

Alisher Navoiy, nafaqat o‘zbek xalqi, balki butun dunyo, sharq-u g‘arb xalqlarini o‘ziga rom etgan shoir. U kishining asarlarini hamma birdek sevib o‘qiydi. Birinchi prezidentimiz I.A.Karimov “Yuksak ma’naviyat - yengilmas kuch” asarida shunday yozgan edilar: “Alisher Navoiy xalqimizning adabiyoti, madaniyati va siyosiy tarixida alohida o‘ringa ega bo‘lgan buyuk shaxs, milliy adabiyotimizning tengsiz namoyandasi, millatimizning g‘ururi, sha’n-u sharafini dunyoga tarannum etgan o‘lmas so‘z san`atkoridir”¹.

Navoiyning nafaqat boy ijodi, balki sarmazmun hayoti ham biz yoshlar uchun namunadir. Uning bunyodkorligi, xalqsevarligi, fidoiyligi barchamizga o‘rnak bo‘lishi lozim. U kishi maktab va maorif masalalariga katta ahamiyat berdi. U mehnatkash xalq bolalarini o‘qitish va tarbiyalash uchun maktablar ochish va madrasalar qurish to‘g‘risida g‘amxo‘rlik qildi. Alisher Navoiy Astrobodda surgunda yurganida podsho Husayn Boyqaroga yozgan xatida o‘g‘il va qiz bolalar uchun maktablar ochishni talab qilgani, shaxsan o‘zi madrasalar qurishda tashabbus ko‘rsatgani buning yaqqol dalilidir. Navoiyning fikricha, maktab xalqqa nur keltiradi, unga to‘g‘ri yo‘l ko‘rsatadi, bolalarni bilimli qiladi. U o‘zining “Ixlosiya” madrasasi yonida maktab ochib, bolalarni o‘qitish va tarbiyalash uchun zarur sharoit yaratib, buning uchun lozim bo‘lgan mablag‘ ajratadi. Navoiy dars beruvchini quyoshga o‘xshatadi va bu quyosh o‘z atrofidagi yulduzlarga nur sochadi, ya’ni hali ilmdan bexabar bo‘lgan toliblarga ilm nurini sochadi, ma’rifat beradi, deydi.

Alisher Navoiy ta’lim-tarbiya to‘g‘risidagi fikrlarini ko‘proq barkamol insonni ifodalovchi ijobiy obrazlar yaratish orqali bayon qiladi. Ilm-ma’rifat, axloq-odob masalalariga doir fikrlarini esa ilmiy-falsafiy va didaktik asarlarida bayon qiladi. Navoiy aql kuchiga cheksiz ishonadi, komil ishonch bilan ilm-fanning fazilati juda katta, deb hisoblaydi.

Hazrat Navoiyning so‘nggi buyuk asarlaridan biri nasriy pandnoma yo‘nalishida yozilgan “Mahbub ul-qulub” (“Ko‘ngillarning sevgani”) dir. Bu asar Sharq adabiyoti tarixida Shayx Sa‘diyning “Guliston”, Kaykovusning “Qobusnoma”, Nizomiy Aruzi Samarqandiyning “Chor maqola” kabi asarlari qatorida turadi. «Mahbub ul-qulub» asari oltmish yillik umri davomida hayotda ko‘rgan-kechirganlarini teran tahlil qilib, muayyan xulosalar chiqargan donishmand adibning kelgusi avlodlarga qoldirgan buyuk ma’naviy merosidir. Bu asar har bir odam umri davomida duch kelishi muqarrar bo‘lgan hayotiy muammolarga eng to‘g‘ri yechimlarni ta’sirli usulda berishi bilan yuksak daraja kasb etadi. Musajja’ san’atining nodir namunasi sanalgan bu noyob asarning yaralishi sabablarini muallif quyidagicha izohlaydi: “Bu muqaddimotdin maqsad bukim, har ko‘y va ko‘chada yugurubmen va olam ahlidin har nav`elga o‘zumni yetkurubmen va yaxshi-yamonning af‘olin bilibmen va yamon- u yaxshi xislatlarin tajriba qilibmen. Xayr va sharrdin no‘sh va nish ko‘ksunga yetibdur va laim va karim zaxm va marhamin ko‘nglum dark etibdur. Va zamon ahlidin bayozi as‘hob va davron xaylidin ba’zi ahhobki bu hollardin xabarsiz va ko‘ngullari bu xayr va sharrdin asarsizdur. Bu nav`ashob va ahhobg‘a intiboh qilmoq va alarni nav`bu holatdin ogoh qilmoq vojib ko‘rundiki, har toifa xisolidin vuquflari va har tabaqa ahvolidinshuurlari bo‘lg‘ayki, munosib el xizmatig‘a shitob qilg‘aylar va nomunosib el suhbatidin ijtinob vojib bilg‘aylar va bari el bila maxfiy rozlaridin so‘z demag‘aylar. Va shayotin makr-u firibidin boziy emagaylar. Har nav`el suhbat va xususiyatiki, alarg‘a havas bo‘lg‘ay, bu faqirning tajribasi alarg‘a bas bo‘lg‘ay”.

“Mahbub ul-qulub” asari Navoiyning umri davomidagi butun hayotiy kuzatishlari asosida yozilgan. Shu boisdan har bir ijtimoiy tabaqa aniq tasvirlangan.

¹ I.A.Karimov. “Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch”. T.:2008, 34-b.

Ushbu kitob orqali xalqimiz orasida allaqachon maqolga aylanib ulgurgan Navoiyning hikmatli soʻzlaridan bahramand boʻlasiz. “Mahbub ul-qulub” asari ijtimoiy-siyosiy va axloqiy-taʼlimiy qarashlari bayon etilgani bilan ham qiziqarlidir.

Navoiy bu asarida sabr, qanoat, kamtarinlik, vafo, hayo, karam, saxovat, himmat, oliyjanoblik, mardlik, hilm, doʻstlik, ilmga amal qilish, shirinsoʻzlik, rostgoʻylik kabi fazilatlarni ulugʻlaydi, aksincha, baxillik, badfeʼllik, hasadgoʻylik, chaqimchilik, xasislik, yolgʻonchilik, tamagirlik, nodonlik, takabburlik, mayxoʻrlik, badnafslilik kabi yomon illatlarni qattiq qoralaydi: “Chin soʻz – moʻtabar, yaxshi soʻz – muxtasar. Koʻp soʻzlovchi – zeriktiruvchi. Kishi aybini gapiruvchi – oʻziga yomonlik sogʻinuvchi. Agar soʻz goʻzallik ziynati bilan bezalmasa ham, unga chinlik bezagi yetarlidir! Yolgʻonchining gapi qanchalik chiroyli boʻlsa, shunchalik qabihdir. Aqlli odam yolgʻon gapirmas, ammo barcha rost gaplarni aytaverish ham toʻgʻri emas”.

Navoiy xushmuomala, ochiq yuzli odamlarni maqtaydi: “Ochiq yuzidan xaloyiqqa xursandlik, chuchuk soʻzidan el-yurtga xurramlik. Tilini tiyolgan odam – donishmand, oqil. Soʻziga erk bergan - koʻp vaysagan odam – beandisha va pastkash. Yolgʻonchi Haq oldida gunohkor, xalq oldida sharmanda. Tilga ixtiyorsiz – elga eʼtiborsiz”.

“Mahbub ul-qulub” uch qismdan iborat. Kitobning birinchi qismi “Xaloyiq ahvoli va afʼoli va aqvolining kayfiyati” – xaloyiqning ahvoli va feʼl-atvori hamda soʻzlarining kayfiyatiga bagʻishlangan 40 fasldan iborat boʻlib, unda jamiyatning turli qatlam vakillari - odil podshohdan tortib oddiy navkargacha, shayxulislom va mudarrislar, shoirlaru mugʻanniyalar, tijorat vakiliyu dehqonlarning feʼl-atvori, oʻziga xos xarakter-xususiyatlari toʻgʻrisida aniq fikr yuritadi, bu borada oʻzining ibratli mulohazalarini ilgari suradi.

Alisher Navoiyning fikriga koʻra, inson uchun toj, davlat va boshqalar emas, balki eng yaxshi fazilatlar har qanday boylukdan afzaldir.

Oltin, kumush etma kasb davlat kunidin,
Kim tortar adab ulusni davlat tunidin,
Gar yoʻqdir adab ne sud oltin uni din,
Elning adabi xushroq erur oltundin.

Ikkinchi qismda – “Hamida afʼol va zamima xisol xosiyatida” – yaʼni, yaxshi qiliqlar va yomon xislatlar xususiyati tahlil qilingan. Axloqiy masalalar yetakchi oʻrin tutuvchi oʻn bobdan iborat bu qismda “tavba”, “qanoat”, “sabr”, “tavoze”, “odob”, “zikr”, “rizo”, “ishq” kabi zarur insoniy xislatlar talqin qilinadi. Ijodkor har bir insoniy fazilatni bayon etar ekan, shunga mos ravishda hikoyatlar, nasihatimiz baytlarni tanlab, taʼsirchanlikni oshirishga erishadi.

Uchinchi qism: “Mutafarriqa favoyid va amsol surati” – turli foydali maslahatlar, maqollar va pand-nasihatlarni qamrab olgan boʻlib, tanbeh shaklida yozilgan. 120 dan ortiq tanbehda muallif ochkoʻzlik, baxillik, badxulqlik, takabburlik, xudbinlik singari inson xarakterida kuzatiladigan bir qancha salbiy feʼl-atvordagi xislatlarni keskin tanqid qiladi; odamiylik fazilatlarini, komillikka yetaklovchi chin insoniy sifatlar xususida ibratli fikirlar bildiradi. Oʻz fikrlarini turli mazmundagi hikoyat, hikmatli baytlar bilan asoslashga harakat qiladi.

Alisher Navoiy oʻz asarlarida xalq ogʻzaki ijodidan, ayniqsa, maqollardan samarali foydalanish bilan birga, oʻzi ham taʼlim-tarbiyaviy ahamiyatga ega boʻlgan, maqollarga yaqin boʻlgan bir qancha hikmatlar yaratadi. Bu hikmatli soʻzlar xalq orasida shunchalar mashhur boʻlib ketdiki, uni koʻpchilik maqol deb bilishadi.

Alloma, ayniqsa, yoshlarga oid boʻlgan yaxshi va yomon xislatlar haqida soʻz yuritildi va bularga quyidagilarni misol qilish mumkun:

Isrof qilish - saxiylik emas; oʻrinsiz sovrishni aqlli odamlar saxiylik demas. Halol molni kuydirganni - devona deydilar; yorugʻ joyda sham yoqqanni aqldan begona deydilar. Kimki xalqqa koʻrsatib ehson bersa, u pastkash, saxiy emas. Yaxshiliklarni topmoq - yedirmoqdir; Ayblarni yashirmoq - kiydirmoqdir.

Alisher Navoiy insonlardagi yomon illatlarning oʻrnini qanday qilib yaxshi xislatlarga aylantirishni aniq koʻrsatib berganlar va bu yozganlariga xam oʻzlari doimo amal qilganlar.

Alisher Navoiy ilm haqida quyidagicha ta'riflaydi.

El aybini ayturg'a birovkim, uzatur til,

O'z aybini fosh aylagali til uzotur, bil.

Ya'ni ilm olib amal qilmagan kishi, misoli yerni xaydab urug' sepmaganga yoki urug' sepib, urug'idan hosil olmaganga o'xshaydi.

"Mahbub ul-qulub"dagi har bir tanbeh, bayt yoki qit'a hayotiy hikmat darajasiga ko'tarilganki, bu tanbehlar zamiriga xalqning ko'p asrlik hayot tajribasi davomida to'plagan maqol va matallarining mazmuni singdirilgan.

Foydalanilgan adabiyot:

1. I. A. Karimov "Yuksak ma'naviyat-yengilmas kuch" T.:34-bet
2. Alisher Navoiy "Mahbub ul-qulub". Yoshlar nashriyot uyi// Toshkent 2018-yil 117-bet
3. Mahmudova G: A.Navoiy "Mahbub ul-qulub" asaridagi hikoyatlarning g'oyaviy mohiyati. bitiruv malakaviy ish N:.,2014-y 8-9-bet
4. saviya.uz